

- Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / [за ред. М. Грушевського]. – К., 1928. – С. 168–179.
13. Костомаров Н. О преподавании на народном языке в Южной Руси / Н. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / [за ред. М. Грушевського]. – К., 1928. – С. 156–159.
  14. Костомаров Н. О преподавании на южнорусском языке / Н. Костомаров // Основа. – 1862. – № 5. – С. 1–6.
  15. Костомаров Н. Письмо к редактору / Н. Костомаров // Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова / [за ред. М. Грушевського]. – К., 1928. – С. 160–162.
  16. Мысли южнорусса VIII. Н.И. Костомарову // Основа. – 1862. – № 10. – С. 1–6.
  17. Стоянов А. Неправдивость и равнодушие – главнейшие помехи к распространению грамотности / А. Стоянов // Основа. – 1862. – № 10. – С. 74–88.
  18. Яременко В. Архівні документи Валуєвського циркуляра 1863 року та їх сприйняття / В. Яременко, О. Сліпушко // Дніпро. – 2001. – № 1–2. – С. 55–76.
  19. Драгоманов, Антонович и др. Костомарову Николаю Ивановичу письмо (коллективное) 29 декабря 1875 г. из Киева // IP НБУ ім. І. Вернадського. – Ф.ХХІІ, спр. 117, 2 арк.
  20. Костомаров Н. Правы ли наши обвинители? (По вопросу об издании книг научного содержания) // IP НБУ ім. І. Вернадського. – Ф.І, спр. 6670, 1 арк.

In the article elucidative activity of Nikolay kostomarow is analysed sent to creation and distribution of scientific literature for the Ukrainian people, his ideas are reflected in relation to requirements to the conclusion of textbooks, a collaboration is described with Ukrainian intelligentsia for the sake of creation and tentering of scientific literature.

Key words: *Nikolay kostomarow, native education, creation of the textbooks.*

УДК 37(477)(092):37.015.31:796

Ковальчук Г. П.*

І.Г. ТКАЧЕНКО ПРО ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ УЧНІВ СІЛЬСЬКОЇ ШКОЛИ

У статті висвітлюються погляди видатного українського педагога з проблеми фізичного виховання в умовах сільської загальноосвітньої школи. На основі аналізу його досвіду роботи та науково-методичних праць автором здійснена спроба щодо удосконалення системи фізичного виховання у сучасній школі.

Ключові слова: *фізичне виховання, педагог, навчання, школярі, фізична культура, спорт, фізична досконалість.*

Сучасні процеси, що відбуваються в Україні в останні роки, поставили перед суспільством нові освітні вимоги до навчання і виховання молодого покоління, зміцнення його здоров'я та підвищення ефективності фізичного виховання, реалізація яких знайшла відображення у законах України „Про освіту”[2], „Про фізичну культуру і спорт”[3], у Національній доктрині розвитку освіти України XXI ст. [5], Національній доктрині розвитку фізичної культури і спорту [6], державній програмі розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки [1], цільовій програмі „Здоров'я через освіту”, в „Основах законодавства України про охорону здоров'я” та ін. Тому актуальність вивчення досвіду фізичного виховання в минулому зумовлюється тим, що результати такого дослідження допоможуть простежити змінність його форм, методів та засобів, що водночас, є необхідною передумовою удосконалення сучасної методики

* © Ковальчук Г. П., 2012

тими цінностями, несправедливо забутими й до певної міри втраченими. Саме тому в умовах розбудови національної системи освіти важлива роль належить аналізу педагогічної спадщини не тільки сучасним дослідникам, але й відомим педагогам минулого щодо проблеми фізичного виховання школярів. Значний внесок у розвиток цієї проблематики зробив видатний педагог, соратник В.О. Сухомлинського – І.Г. Ткаченко. Аналіз педагогічної системи І.Г. Ткаченка дає можливість для реального поліпшення фізичного виховання школярів та розкриває максимум можливостей для збереження їх здоров'я. Так, Богданівська середня школа, директором якої, починаючи з 1944 року і до 1982, був І.Г. Ткаченко, стала місцем для втілення його новаторських проєктів у життя, в тому числі і фізичного виховання учнів, що було досить актуальним у повоєнний час і в період 60-70 років ХХ століття [8, с. 486].

Широким спектром проблем, висвітлених у педагогічних працях та втілених у практичну діяльність Іваном Гуровичем Ткаченком, вивчали Л.Д. Березівська, А.Б. Іванко, Н.А. Калініченко, Г.Є. Левченко, В.М. Мадзігон, О.В. Максимчук, В.М. Моцак, В.В. Неверов, Г.С. Перибийніс, Д.О. Тхоржевський, Б.П. Хижняк та ін. Водночас практична й теоретична педагогічна спадщина І.Г. Ткаченка потребує осмислення і широкої популяризації у зв'язку з початком демократичних перетворень в Україні. Не є винятком і проблема фізичного виховання школярів, значну увагу якій приділяв педагог-практик і педагог-науковець І.Г. Ткаченко. З огляду на це, метою нашої статті є розкриття змісту та ефективності фізичного виховання учнів в умовах сільської загальноосвітньої школи.

Загальновідомо, що фізична культура тісно пов'язана з усіма сторонами суспільного життя, їх елементи широко представлені у виробництві, у військовій справі, в навчанні та відпочинку, вони зв'язані з економікою та політикою держави. Водночас, фізична культура – це складне багатофункціональне явище в житті суспільства, у якому поєднуються соціальне і біологічне, духовне і матеріальне тощо. Враховуючи ці обставини, у Богданівській середній школі нагромаджений цінний досвід організації фізичного виховання. Основною формою фізичного виховання, в школі насамперед, були уроки фізичної культури, на них учні набували умінь та навичок, які сприяли розвиткові та зміцненню їх фізичних сил та здоров'я.

У книзі „Богданівська середня школа” І.Г. Ткаченко звертає увагу на необхідність оволодіння учнями на уроках фізичної культури певним комплексом рухових навичок і фізичних якостей, опанування найраціональнішими формами рухової діяльності. „Складовими частинами уроків фізичної культури наших учителів А.П. Короленка і А.К. Голика, – зазначає педагог, – є такі елементи: показ викладачем рухової дії, що вивчається на уроці; відповідні вправи, за допомогою яких вивчається й розучується вся рухова дія та її окремі елементи; аналіз і оцінка вчителем ступеня засвоєння учнями рухової дії; виправлення допущених помилок при виконанні рухової дії окремими учнями; спеціальні вправи, розраховані на кріплення рухової дії” [7, с. 255].

У Богданівській середній школі головне місце у навчально-виховній роботі займало гармонійне поєднання загальношкільного режиму навчальних занять, позакласної роботи, виробничої практики і суспільно корисної праці як одного з вирішальних факторів, що забезпечувало ефективність фізичного виховання. Складовими частинами такого режиму були: робота школи в одну зміну за кабінетною системою занять; фізична зарядка перед початком навчальних занять, фізкульт-хвилинка на уроках, виробнича гімнастика після третього уроку; обідня перерва після навчальних занять з двогодинним активним відпочинком на свіжому повітрі; проведення більшості уроків фізичної культури на повітрі з використанням шкільного майданчика, стадіону та спеціальних уроків у добре обладнаному спортивному залі; проведення в кінці робочого тижня, по суботах, краєзнавчих екскурсій, піших походів загальною тривалістю 3-5 годин з використанням природних факторів і додержанням санітарно-гігієнічних вимог; участь учнів у позакласній і гуртковій роботі в точно установлені дні і години занять; навчально-виробнича практика для учнів I-VI класів на шкільній навчально-дослідній

ділянці і для учнів VII-X класів на навчально-дослідному полі учнівської бригади відповідно до розкладу занять з трудового і виробничого навчання [7, с. 255].

На думку Івана Гуровича, „... режим праці і відпочинку учнів має передбачати умови, близькі до оптимальних, з метою забезпечення високого рівня, інтелектуального, морального і фізичного розвитку. Вивчення цього питання показало, що на навчальну працю в школі і сім'ї протягом робочого дня учні витрачають: в I-III класах – 6 годин, в IV-V класах – 7 годин, в VI-VII класах – 8 годин, у VIII-X класах – 10 годин. У кінці робочого тижня, учні, природно, значно втомлюються. Усунути цю втому можна тільки за допомогою активного відпочинку з використанням природних факторів. В умовах роботи нашої школи активними факторами такого відпочинку в процесі навчальних занять виявилися краєзнавчі екскурсії (перша і третя суботи місяця) та піші, а взимку лижні походи (друга й четверта суботи)” [7, с. 255]. Такий режим давав можливість чергувати розумову й продуктивну працю, участь учнів у фізкультурно-спортивній роботі і оздоровчих заходах. Додержання цієї методики на практиці забезпечувало належний науково-методичний рівень уроків з фізичної культури і ефективність позакласної спортивної роботи.

Процес навчання, засвоєння учнями певного кола наукових знань відбувався в нерозривній єдності з розвитком їх фізичних здібностей, зміцненням їхнього здоров'я. При цьому важливого значення науковій організації праці під час навчально-виробничої практики учнів на шкільній навчально-дослідній ділянці і на навчальному полі учнівської бригади. При цьому педагогічний колектив школи великого значення надавав табірно-колективним формам організації і проведення весняно-літньої навчально-виробничої практики. З цією метою організовувались табори праці й відпочинку для всіх учнів I-X класів: табір „Веселка” (для учнів IV-VII класів, 20 днів з 25.V по 15.VI); табір „Дружба” (для учнів VII-IX класів, 25 днів, з 16.VI по 10.VII); табір „Зірка” (для учнів I-III класів, 20 днів – з 1.VIII по 20.VIII).

В умовах роботи табору здійснювались такі заходи:

- забезпечити калорійне харчування відповідно до рекомендованих наукових норм і раціонів;
- вести систематичний медогляд (на початку роботи табору і в кінці зняти такі параметри: зріст, вагу, спірометр, кров'яний тиск, аналіз крові на РОЕ, гемоглобін, лейкоцитоз, реакцію Пірке, Манту) і скласти характеристику стану здоров'я кожного учня;
- чергувати продуктивну працю з оздоровчими заходами, спортом і заняттями улюбленими справами;
- організувати і проводити походи, екскурсії, експедиції тощо;
- успішно виконати програму виробничої практики за допомогою механізованих і ручних знарядь праці через колективну форму праці.

Колективно-табірна форма організації і проведення весняно-літньої навчально-виробничої практики забезпечує високий рівень інтелектуального і фізичного розвитку учнів [7, с.257].

Діяльність інтернаціонального табору праці і відпочинку «Дружба», започаткуваного ще на початку 70-их років XX ст. – одна з найбільш яскравих традицій, яка збагатила повноцінне життя учнів Богданівської середньої школи. Щоліта, в червні, у шкільному інтернаціональному таборі працювали і відпочивали члени учнівської бригади Богданівської середньої школи № 1, середньої школи № 1 міста Балашихи Московської області, Григорополіської середньої школи № 2 Новоолександрівського району Ставропольського краю, Халданської середньої школи Євлахського району (Азербайджан), а з 1982 року Сандівської середньої школи Калінінської області (Росія). У режимі робочого дня і тижня були чітко окреслені напрямки практичної діяльності членів інтернаціонального табору праці і дружби:

- виробнича праця у навчально-дослідному господарстві учнівської бригади (тривалістю 4 години, перша половина дня);
- виробничі екскурсії у передові спеціалізовані господарства району і області, зустрічі з людьми трудової слави на місцях їхньої роботи;

- краєзнавчі екскурсії до джерел духовної культури народу;
- інтелектуальні ігри і спортивні змагання;
- спільні вечори інтернаціональної дружби з участю громадськості села.[4, с. 304].

Виховна робота в інтернаціонального табору «Дружба» передбачала проведення виховних заходів, роботу гуртків, підготовку і проведення ранкових і вечірніх лінійок, лекцій, доповідей, екскурсій, подорожей, спортивних змагань та ін. Здоров'ям вихованців щодня опікувався лікар, який на початку і в кінці зміни проводив медогляд, давав відомості про стан здоров'я кожного, брав участь у складанні меню-раціону на кожний день, перевіряв якість їжі. Для контролю та здійснення розпорядку згідно з планом виховної роботи призначався черговий по табору, який організовував усі господарські роботи, стежив за проведенням культурно-масових, спортивних та інших заходів, організовував і контролював цілодобову охорону, вів вахтовий журнал табірної життя, зустрічав гостей, давав оцінку санітарному стану приміщень кожного загону. Режим дня табору «Дружба» передбачав: у першій половині – продуктивна праця в навчально-дослідному господарстві бригади, а в другій половині дня – організація культурно-масового відпочинку та спортивно-оздоровчої роботи тощо.

Аналіз діяльності шкільного інтернаціонального табору праці і відпочинку у Богданівській школі за десятиріччя дозволяє стверджувати, що він був ефективним засобом трудового, морального і фізичного виховання шкільної молоді у трудовому колективі учнівської бригади під час літньої навчально-виробничої практики. Як інноваційне явище, має перспективу подальшого розвитку щодо виховання у старшокласників сільської школи працелюбності, зрілої моралі, успішного фізичного розвитку і відповідального ставлення до праці.

У системі виховної роботи, яка склалася в практиці роботи Богданівської середньої школи, важливого значення надавалось іграм, як одного з важливих факторів фізичного виховання. За своєю формою і змістом вони поділялись на рухливі і спортивні. Рухливі ігри проводились переважно в I-III класах, а також у IV-VII класах, як ефективні засоби загального фізичного розвитку і будувались на основі різноманітних вільних рухів, пов'язаних з роботою різних груп м'язів (це такі ігри, як „Гуси-Лебеді”, „Кіт і мишка”, „Третій зайвий”, „Естафета із скакалками і стрибками”, „Зміна місць”, „Куца баба” та ін.). Спортивні ігри проводяться переважно з учнями VII-X класів, вони передбачають, зокрема, характерні для спорту елементи боротьби за командну і особисту першість (футбол, волейбол, баскетбол, ручний м'яч, хокей тощо) [7, с. 257].

Систематичне проведення ігор значно сприяло формуванню в учнів рухових навичок й фізичних якостей, таких як сила, швидкість, спритність, гнучкість, витривалість, які певною мірою характеризували специфіку рухової діяльності особи, їх фізичні здібності.

Для залучення учнів до регулярних занять спортом у школі систематично працювали спортивні секції, заняття в яких проводились 1-2 рази на тиждень по 1,5-2 години за спеціально складеним планом і програмою. Починаючи з 5 класу, заняття з хлопчиками й дівчатками проводились в окремих групах з урахуванням віку і рівня фізичного розвитку учнів. У спортивних секціях учні складали також заліки з основних показників теоретичних знань – володіння технікою, тактикою того чи іншого виду спорту в обсязі, передбаченому програмою секції.

Важливою формою позакласних занять з фізичної культури у Богданівській середній школі були спортивні змагання. Вони проводились за такими групами.

Перша група – змагання на виявлення абсолютної першості класу, школи і відносної першості в процесі проведення конкурсів, відбіркових змагань на здобуття пам'ятного призу, а також зустрічі між класами, командами і школами.

Друга група – навчально-тренувальні змагання учнів з певного виду спорту, а також нормативні змагання: класифікаційні, складання нормативів ГПО.

Третя група – змагання агітаційно-виховного характеру: показові змагання школярів, спортивно-агітаційні пробіги і естафети на честь державних свят, знамених дат календаря та на честь видатних громадсько-політичних подій тощо [7, с. 254].

Важливого значення надавалось гласності змагання і громадській оцінці його результатів. З цією метою хід спортивних змагань, їх результати висвітлювались в шкільній і районній пресі, на батьківських зборах. У спеціально випущених спортивних бюлетнях вміщувались світлини учнів-спортсменів, які стали переможцями змагань.

Однією з форм масової роботи з фізичного виховання було проведення спортивних свят, програма яких передбачала: урочисте відкриття свята, підняття прапора; парад учасників свята; виступи спортивних колективів і окремих класів; індивідуальні виступи кращих спортсменів школи; спортивні змагання між окремими командами із спортивних ігор, гімнастики, легкої атлетики та різних видів спорту; масові заходи (ігри, танці, розваги); вручення призів, пам'ятних сувенірів переможцям змагання; урочисте закриття свята і опускання прапора. Традиційними стали такі спортивні свята: „Золота осінь” – відкриття осіннього спортивного сезону; „Зимонька-зима!” – відкриття зимового спортивного сезону; „Весняна пісня” – відкриття весняного спортивного сезону; „Щедре літо” – відкриття літнього спортивного сезону [7, с. 259]. Такі свята, на думку дирекції школи, в значній мірі сприяли реалізації закономірного прагнення дітей та учнівської молоді гармонійно поєднати інтерес до спорту і мистецтва. Практична участь школярів у підготовці й проведенні спортивних свят позитивно впливала на фізичний, моральний та інтелектуальний розвиток учнів, формування моральних якостей, волі, характеру.

Отже, ефективність фізичного виховання у Богданівській середній школі забезпечувалась, насамперед, створенням адекватних умов, які б сприяли активізації потреб особистості у постійному самовдосконаленні і опирались на результати дослідження фізіологічної науки, яка озброювала вчителів і вихователів знаннями закономірностей розвитку організму людини, що дало змогу враховувати вплив різноманітних факторів на функціональну діяльність школярів. Систематичні заняття фізкультурою і спортом фізично сприяли загартуванню організму, посилювали його функціональну діяльність, сприяли формуванню навичок особистої і громадської гігієни, формуванню життєво необхідних рухових умінь і навичок і цим самим готували учнів та шкільну молодь до трудової діяльності, до суспільно корисної і продуктивної праці.

Список використаних джерел

1. Державна програма розвитку фізичної культури і спорту на 2007-2011 роки // Зібрання законодавства України. Постанови та розпорядження кабінету міністрів України 45/2006 від 8-15 листопада 2006 р. №1594 – К.: Український інформаційно-правовий центр, 2006. – №1. – С. 51-74.
2. Закон України „Про освіту” // Зібрання законодавства України. Звід законів України – К.: Український інформаційно-правовий центр, 2000. – №3. – С. 35-73.
3. Закон України „Про фізичну культуру і спорт” // Зібрання законодавства України. Звід законів України – К.: Український інформаційно-правовий центр, 2000. – №3. – С. 66-97.
4. Калініченко Н.А. Трудова підготовка учнів учнів сільської школи в Україні. Друга половина XIX-XX століття: Монографія / Н.А. Калініченко. – Кіровоград: „Імекс-ЛТД”, 2007. – 744 с. – Бібліограф. в кінці розд.
5. Національна доктрина розвитку освіти України у XXI столітті // Педагогічна газета. – 2001. – № 7 (85), липень.
6. Національна доктрина розвитку фізичної культури і спорту // Щотижневий збірник актів законодавства. – К. : Офіційний вісник України, 2004. – №39. – С. 23-34.
7. Ткаченко І.Г. Богданівська середня школа імені В.І. Леніна / І.Г. Ткаченко К. : Радянська школа, 1975. – 266 с.
8. Українська педагогіка в персоналіях: у 2 кн. Кн.2: навч. посібник / за ред. О.В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 552 с.

The article deals with the views on problems of physical education in rural schools of the prominent Ukrainian teacher. On the basis of his experience and scientific methodical works, the author made an attempt to improve the system of physical education in modern school.

Key words: *physical education, teacher, teaching, pupils, physical training, sport, physical perfection.*